

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FUQAROLARNING O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH ORGANLARINING YURIDIK ASOSINI SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH TARIXI

Bobojonov Islombek Usmonaliyevich

tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Oriental universiteti Tarix kafedrası v.b. dotsenti

islombek_uz_1989@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mustaqillik yillarida mahalla institutining huquqiy asoslarini shakllanish va rivojlanish tarixi va bosqichlari haqida so‘z boradi. Maqolada ushbu sohada amalga oshirilgan islohotlar atroflicha tahlil qilinib, uning shakllanish va rivojlanish bosqichlari ko‘rsatib beriladi. Har bir bosqichda amalga oshirilgan islohotlar tarixiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risidagi qonunning har bir tahriri o‘rganiladi. Qolaversa, mahalla instituti faoliyatidagi so‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar, xususan mahalla raisining saylov qonunchiligidagi o‘zgarishlar, uning mazmun-mohiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: mahalla, qonun, qaror, nizom, komissiya, mahalla oqsoqoli, o‘zini o‘zi boshqarish organi, vakolat, islohot.

HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LEGAL BASIS OF CITIZENS' SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

ABSTRACT

In this article analyzes about the history and stages of the formation and development of the legal foundations of the neighborhood institution during the years of independence. In the article, the reforms carried out in this field are analyzed in detail, and the stages of its formation and development are presented. The reforms implemented at each stage are analyzed from a historical perspective. It also examines each edition of the Law on Civil Self-Government. In addition, the reform of the mahalla institute in recent years, including changes in the electoral legislation of the mahalla chairman, reveals its essence.

Key words: mahalla, law, resolution, statute, commission, neighborhood chairman, self-governing body, authority, reform.

KIRISH

O'zbekistonda keyingi yillarda mahalla institutining huquqiy asosini takomillashtirish borasida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. «Mahalla xalq bilan davlat o'rtasidagi ko'prik bo'lishi kerak. Odamlarning quvonchu tashvishidan doimo xabardor bo'lish mahallaning asosiy vazifasidir»¹. Davlat rahbari tomonidan belgilab berilgan bir qator vazifalar, xususan yoshlar muammolarini hal etish, jamiyatdagi har bir islohotga daxldorlik hissini oshirish, bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ish bilan ta'minlash kabi vazifalarni amalga oshirishda mahalla institutining mas'uliyatini oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa mahalla instituti huquqiy asosini takomillashtirib borishni taqozo etmoqda.

Jahon tajribasidan ma'lumki, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va huquqiy demokratik davlat barpo etishda fuqarolik jamiyati institutlari, xususan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari vakolat va vazifalarini kengaytirib borish hamda uning huquqiy asoslarini mustahkamlash masalasi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish va huquqiy demokratik davlat barpo etishning asosiy vazifasi yuqori davlat hokimiyat organlarining vazifa va vakolatlarini bir qismini bosqichma-bosqich tarzda quyi bo'g'inlar, xususan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga o'tkazib borishni nazarda tutadi. O'zbekiston Respublikasi ham milliy mustaqillikni e'lon qilgach, rus istibdodi davrida, deyarli 140 yil mobaynida o'zining hayotiy ahamiyatini yo'qotgan mahalla institutini tarixiy mavqeini tiklash va rivojlantirishga e'tibor qaratdi. Mahalla institutining huquqiy asoslarini shakllantirish va rivojlantirish orqali uning vazifa va vakolatlari bosqichma-bosqich kengaytirib borildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Tadqiqot xolislik, analiz, sintez, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tarixiy tahlil, xronologik uslublardan foydalangan holda olib borildi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati ijtimoiy-gumanitar olimlar, ya'ni tarixchilar, huquqshunoslar, faylasuflar, sotsiologlar tomonidan tadqiqotlar olib boriladi. Xususan, t.f.d., prof. R.H.Murtazayeva, y.f.d. Sh.Jalilov, y.f.d. G.Malikova, y.f.d. A.Saidov, y.f.d. O.Husanov, y.f.d. K.Komilov, y.f.d. G.Ismoilova kabi olimlar ilmiy tadqiqot olib borganlar. Ular fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining rivojlanish tarixi, huquqiy asoslarining shakllanishi va takomillashishi, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi roli, aholini ijtimoiy himoya qilishdagi o'rni kabi jihatlarni tadqiq etdilar.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Чилонзор туманидаги «Катта Хирмонтёпа» ва «Яккатут» маҳалла фаоллари билан учрашувидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2017 йил 13 апрель, № 73 (6767)

NATIJALAR

O‘zbekiston o‘zini o‘zi boshqarish organlari tizimini davlat organlari tizimidan alohida ajratish bilan birga, mahalla instituti faoliyatiga mutlaqo yangicha maqom berilganligining guvohi bo‘lamiz. Jumladan, deyarli barcha mamlakatlarda (Rossiya, Turkmaniston, Fransiya, Germaniya va hokazo) ushbu institut mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari deb atalsa, O‘zbekistonda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi deb ataladi. Huquqshunos olim A.Azizxo‘jaev fikriga ko‘ra, mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarida o‘zini o‘zi boshqarish bilan birga davlat organlarining ham ta’siri sezilib turadi, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarida esa, o‘zini o‘zi boshqarishning davlat boshqaruvi va ta’siridan holi ekanligini ko‘rish mumkin¹.

O‘zbekiston Respublikasida bu yo‘ldagi asosiy qadam 1992 yil 8 dekabrda Mustaqil O‘zbekiston Konstitutsiyasini qabul qilinishi bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimovning tashabbusiga ko‘ra uning 105 moddasida² alohida ravishda mahalla institutining huquqiy va siyosiy mavqei mustahkamlashga urg‘u qaratish orqali mahalla institutining konstitutsiyaviy asosi yaratildi. Buning natijasida mustaqil O‘zbekistonda mahalla institutining huquqiy asoslarini shakllantirishga asos solish bilan birga, 1985 yil Fransiyaning Strasburg shahrida qabul qilingan Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish to‘g‘risidagi Yevropa Xartiyasining 2 moddasida “Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari mamlakat Konstitutsiyasi va qonunchiligida tan olinishi lozim³” deb belgilangan normasiga to‘liq javob berishini ta’minladi.

Mahalla institutining faoliyatini tartibga solish, vazifa va vakolatlarini belgilab berishda uning huquqiy asoslarini shakllantirish va rivojlantirish muhim omil sanaladi. O‘zbekiston Respublikasida mahalla institutining huquqiy asoslarini Konstitutsiya va qonunlar, Prezident qaror va farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va yana boshqa qonun osti hujjatlari tashkil etadi.

Shu asosga ko‘ra fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini huquqiy asoslarini ikki guruhga bo‘lish mumkin.

Birinchi, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlar;

Ikkinchi, qonunosti normativ-huquqiy hujjatlar, ya’ni Prezident qaror va farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, tegishli vazirlik, mahalliy hokimiyat organlari va idoralarning qaror hamda buyruqlari hisoblanadi.

¹ Рўзиев З. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ваколатлари (конституциявий-ҳуқуқий таҳлил); юридик фанлар номзоди дисс. – Т.: 2016.

² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 1992 й. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.10.2018 й., 03/18/498/2051-сон

³ European Charter of Local Self-Government. Strasbourg, 15.X.1985. <https://rm.coe.int/168007a088>

Mustaqillik yillarida Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini rivojlantirish va takomillashtirish jarayonini, uning huquqiy asoslarini rivojlanishi hamda vazifa va vakolatlarining kengayib borishiga ko'ra 4 bosqichga bo'lib o'rganish o'rinli hisoblanadi.

Birinchi bosqich 1991-2000-yillarni o'z ichiga olib, bu davr mobaynida FO'O'BOning konstitutsiyaviy-huquqiy, tashkiliy asoslari hamda ularning davlat va jamiyat hayotidagi munosib o'rni va mavqeyini belgilab berish, vakolatlarini shakllantirish bilan bog'liq masalalar amalga oshirildi.

1993-yil 2-sentyabr kuni mamlakat tarixida ilk bor "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunini qabul qilinishi bilan mahalla institutining qonunchilik asosi shakllantirildi. Bu borada, huquqshunos Sh.Jalilov ta'kidlaganidek, ushbu hujjat o'sha vaqtda mazkur sohani tubdan qayta qurishning huquqiy mezonlarini belgilab bergan edi¹. Qonun 8 qism va 25 moddadan iborat bo'lib, uning birinchi moddasida "Shaharcha, qishloq va ovullarda, shuningdek, ular tarkibidagi mahallalarda hamda shaharlardagi mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular ikki yarim yil muddatga raisni (oqsoqolni) va uning maslahatchilarini saylaydi. O'zini o'zi boshqarish organlari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda qatnashishga doir o'z huquqlarini ro'yobga chiqarishlarida fuqarolarga ko'maklashadi, o'z hududlaridagi ijtimoiy va xo'jalik vazifalarini hal etish, ommaviy-madaniy tadbirlarni o'tkazish, davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga O'zbekiston Respublikasi qonunlarini, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlarini, O'zbekiston Respublikasi hukumatining, xalq deputatlari Kengashlari va hokimlarning qarorlarini bajarishda yordamlashish maqsadida fuqarolarni birlashtiradi²", degan norma belgilandi.

1999-yil 14-aprelda 29 moddadan iborat "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"³gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Mazkur qonun nashri mahalliy hokimiyat organlaridan bir qator vakolat va imtiyozlarni mahalla institutiga olib berilishi bilan ahamiyatlidir. Yangi tahrirdagi mazkur qonun orqali mahalla institutining faoliyat doirasi kengaytirilib, har bir yo'nalishdagi vazifalari qonun bilan tartibga solinishi belgilandi.

Ikkinchi bosqich – FO'O'BO faoliyati va vakolatlari takomillashuvining 2001-yildan 2010-yilgacha bo'lgan muddatini o'z ichiga olgan faol demokratik yangilanishlar davri. Mamlakatda amalga oshirilgan faol demokratik islohotlar davrida

¹ Жалилов Ш. Кучли давлатдан – кучли жамият сари: тажриба, таҳлил, амалиёт. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – Б. 28.

² Халқ сўзи, 1993 йил сентябр. – Б. 2.

³ "Фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонун янги таҳрирда. 1999 йил 14 апрель. <https://lex.uz/docs/-86256>.

mahalla institutining ma'muriy tizimdagi muammo va kamchiliklarini bartaraf etishga alohida e'tibor qaratildi.

Bu bosqichda 2004-yil 29-aprelda, ilk bor "Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"¹gi qonunning qabul qilinishi mahalla faoliyatini demokratlashtirish yo'lidagi katta yutuq bo'ldi.

Uchinchi bosqich – FO'O'BO faoliyati hamda vakolatlarini yanada takomillashuvining 2010-2016-yillarni o'z ichiga oladi. 2010-yilning 12-noyabrdagi "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi"² e'lon qilindi. Konsepsiyaning beshinchi yo'nalishida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish instituti, ya'ni mahalla faoliyatini tashkiliy tashkiliy jihatdan yanada takomillashtirish, uning vazifa va vakolatlari ko'lamini kengaytirish, davlat hokimiyati idoralari va boshqaruv organlari bilan o'zaro yaqin munosabatlarni ta'minlash vazifasi belgilandi.

Konsepsiyaga muvofiq, 2013-yil 22-aprelda "Fuqarolarni o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"³gi qonun yangi tahrirda yana bir bor qabul qilindi. Mazkur qonun 5 bob va 33 moddadan iborat bo'lib, avvalgi tahrirga nisbatan to'rtta moddaga ortdi. Shuningdek, mahalla institutining bir qator vakolat va vazifalari ortganligini ko'zga tashlanadi.

To'rtinchi bosqich 2017-yildan hozirgi vaqtgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davrda amalga oshirilayotgan islohotlarni inobatga olgan holda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini davlat organi sifatida faoliyatini yanada takomillashtirish davri deb baholash mumkin.

Bu fikrni quyidagi asoslar bilan izohlash mumkin:

Birinchidan, 2017 yil 3 fevraldagi "Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident farmoni qabul qilindi. Mazkur farmon ko'pgina islohotlarni o'zida mujassam etdi. Shuningdek, farmonga ko'ra yangi yoshlar masalalari bo'yicha maslahatchi lavozimini kiritilishiga ham zamin yaratdi.

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2017 yil 7 fevralda e'lon qilingan "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida⁴ mahalla institutining jamiyat boshqaruvidagi o'rni va faoliyatining samaradorligini oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgani hamda buning uchun bir necha normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinishi belgilab olinganligi yaqin yillar ichida soha doirasida demokratik islohotlar

¹ <https://lex.uz/docs/208384>.

² Халк сўзи газетаси, 2010 йил 13 ноябрь, – № 220, (5135).

³ "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси", 2013 йил, 4-сон, 96-модда.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти. "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида"ги Фармон. – Т.: Адолат. 2017, – Б.11.

yanada chuqurlashishini taxmin qilish qiyin emas. Bu esa yaqin kelajakda mahalla tuzilmasi faoliyatiga doir ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishni taqozo etar edi.

Uchinchidan, 2018 yil 15 oktyabrdagi “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) saylovi to‘g‘risida”gi qonuninig qabul qilinishi, shu bilan birga so‘nggi yillarda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasi qarorlari mahalla tuzilmasi faoliyatini rivojlanishning yangi bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatib turibdi.

To‘rtinchidan, ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasiga asosan 2020 yil 18 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” Prezident qarori qabul qilindi¹. Mazkur qaror bilan shu kungacha jamoat tashkiloti sifatida faoliyat yuritib kelgan mahalla instituti bundan keyin vazirlik sifatida faoliyatini davom ettirishi belgilandi.

2023-yil 21-dekabr kuni O‘zbekiston Prezidenti “Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida²”gi farmonini e‘lon qildi. Farmonga ko‘ra, O‘zbekiston mahallalari uyushmasi, uning Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar boshqarmalari hamda tuman (shahar) bo‘limlari tashkil etiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarini isloh qilish va uni yanada rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etdi. Unga ko‘ra, avvalo mahalla institutining konstitutsiyaviy-huquqiy asosi yaratildi hamda bosqichma-bosqich rivojlantirib borildi. Mahalla institutining faoliyatini yanada jonlantirish, aholi orasida ishonch qozonish, mavjud muammolarni qonuniy yo‘l bilan, tizimli hal etish maqsadida Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi tashkil etildi.

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.02.2020 й., 07/20/4602/0186-сон

² <https://lex.uz/docs/6705763>

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Азизхўжаев А. Демократия – халқ ҳокимияти демакдир. – Т.: Ўзбекистон, 1990. – 139 б.
2. Исмоилова Г. Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти ва ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини либераллаштиришнинг давлат ҳуқуқий йўналишлари. – Т.: Академия, - 2014. Б. 290.
3. Жалилов Ш. Кучли давлатдан – кучли жамият сари: тажриба, таҳлил, амалиёт. – Т.: 2001;
4. Комилов К. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси асосида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисидаги қонунни такомиллаштириш зарурлиги тўғрисидаги фикр ва мулоҳазалар. 1997.
5. Муртазаева Р.Х. Маҳалла – миллатлараро тотувлик ва бағрикенглик маскани. Тошкент: Мумтоз сўз, 2016. – 5 б.т.
6. Маликова Г. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг айрим вазифа ва ваколатларини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ўтказиш (ҳуқуқий, ташкилий масалалар); юридик фанлар номзоди дисс. – Т.: 2004
7. Саидов А. Маҳалла ва ўзини ўзи бошқариш органлари: эркинлаштириш ва замонавийлаштириш // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. – Т.: 2000. - № 1 – 11-17 б.;
8. Ҳусанов О. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва маҳаллий давлат ҳокимияти асослари: ҳуқуқий, ташкилий масалалар ва муаммолар: юридик фанлар доктори...дисс. – Т.: 1995.